

3 mei 2024

Programma van het herdenkingsbijeenkomst

ter gelegenheid van de 79e jaarlijkse gedenkdag van het einde van de oorlog en de bevrijding van de concentratiekampen

- Muziekstuk **Sonate voor Viool Nr.1 g-Moll solo, BWV 1001 Adagio (1.Satz)**
van Johann Sebastian Bach (1685-1750)
- Begroeting **Prof. Dr. Oliver von Wrochem**
*Voorzitter van de Stichting Hamburger Gedenkstätten und Lernorte
(Hamburgse gedenkplaatsen en leerplekken)*
- Gegroet **Carola Veit**
Voorzitster van het Parlement van de Vrije en Hanzestad Hamburg
- Gegroet **Anja Hajduk**
*Staatssecretaris bij het Ministerie van Economische Zaken en
Klimaatbescherming*
- Muziekstuk **Een joods kind** van Carlo Sigmund Taube (1897-1944)
In 1941 deporteerden de nationaalsocialisten de Oostenrijkse componist en pianist Carlo Sigmund Taube met zijn gezin naar Theresienstadt. Van daaruit werden ze in 1944 naar Auschwitz gebracht en vermoord. "Een Joods Kind" is Taube's enige overgebleven werk van de composities die hij in Theresienstadt maakte.
- Gesprek **Dita Kraus**
Overlevenden van het concentratiekamp Neuengamme, in gesprek met jongeren

Muziekstuk **Mir lebn ejbig** van Leyb Rozental (1916-1945)
Rozental componeerde het lied in het getto van Vilnius, waar hij vanaf 1941 met zijn familie moest leven en waar hij betrokken was bij de "culturele activiteiten". In 1943 werd het getto vernietigd en zijn inwoners vermoord. Rozental werd gedeporteerd naar het concentratiekamp Klooga in Estland en begin 1945 vermoord.

Toespraak **Jan van den Hoorn**
Voorzitter van Stichting Oktober 44 (Putten, Nederland)

Muziekstuk **De Moorsoldaten**
Het lied werd in 1933 geschreven door "politieke" gevangenen in het concentratiekamp Börgermoor in het Emsland. Volgens componist Rudi Goguel is het lied ontstaan "als een bewust protestlied van de verzetsstrijders tegen de onderdrukkers, om publiekelijk onze hogere moraal te demonstreren tegenover de beestachtigheid van de SS".

Muzikale begeleiding door prijswinnaars en beurshouders van de Jugend musiziert Fördervereins Hamburg e. V. (Ondersteuningsorganisatie De jeugd musiceert Hamburg): **Magdalena Mahnke** (Viool), **Gabriel von Dehn** (Bariton) en **Mathis Simon** (Bariton), met de ondersteuning van **Natalie Böttcher** (Accordeon)

Dit wordt gevolgd door een kranslegging bij de voormalige "Arrestbunker".
Muzikale begeleiding: **Nikolas Oberländer** (Klarinette)

Oliver von Wrochem

Geachte Edith Kraus, beste Dita,

Geachte voorzitter van het hamburgse parlement, beste Carola Veit,

Geachte staatssecretaris in het Bondsministerie van Economische Zaken en Klimaatbescherming Anja Hajduk,

Geachte voorzitter van de Stichting Oktober 44 Jan van den Hoorn,

Geachte vertegenwoordigers van de Bondstag, de Senaat, het hamburgse parlement en het consulaire corps,

Geachte dames en heren, beste vriendinnen en vrienden, in het bijzonder degenen onder jullie die hier vandaag bij ons zijn als overlevenden van het concentratiekamp Neuengamme,

We willen graag samen met u de 79ste gedenkdag van het einde van de oorlog en de bevrijding van de concentratiekampen herdenken. Namens al onze medewerkers heet ik u van harte welkom als voorzitter van het stichtingsbestuur en directeur van de Neuengamme concentratiekamp gedenkplaats.

De mensen onder ons die de vervolging en het geweld in het concentratiekamp Neuengamme hebben overleefd, zijn inmiddels hoogbejaard. We zijn daarom erg blij dat naast Edith Kraus uit Netanja en Praag, die ons vandaag zal toespreken, Livia Fränkel uit Stockholm, Helga Melmed uit Venice in Florida en Barbara Piotrowska uit Warschau als andere overlevenden van de naziconcentratiekampen vandaag bij ons zijn. Zij zullen deze dagen een bijdrage leveren aan ons programma met ooggetuigenverslagen en gesprekken tussen verschillende generaties, evenals in een vertelcafé met jonge mensen. Hartelijk dank voor het maken van de moeizame reis naar Hamburg.

Ik verheug me er ook over dat delegaties van de lidorganisaties van de Amicale Internationale KZ Neuengamme en familieleden van voormalige gevangenen van het concentratiekamp Neuengamme uit België, Denemarken, Duitsland, Frankrijk, Nederland, Polen, Zweden, Spanje, Israël, Oekraïne en de VS naar deze herdenkingsbijeenkomst zijn afgereisd. Als afstammelingen van voormalige gevangenen van het concentratiekamp Neuengamme herdenken jullie samen met ons de misdaden die op deze plek zijn gepleegd en zetten jullie je in voor de herdenking in jullie landen. Ik dank jullie hiervoor uit de grond van mijn hart.

Hoe minder oud-gevangenen in staat zijn om te getuigen, hoe belangrijker het voor ons wordt om de herinnering aan hen te bewaren, hun ervaringen en hun boodschappen voor toekomstige generaties. Deze taak wordt dringender naarmate de historische afstand toeneemt; niet alleen omdat de historische gebeurtenissen steeds meer vervagen uit het bewustzijn van veel mensen, maar ook omdat de bagatellisering en ontkenning van nationaalsocialistische misdaden niet langer een randverschijnsel is in de samenleving. Integendeel, gedenkplaatsen worden steeds meer en directer beïnvloed door de verschuiving in het politieke discours naar extreem rechts en hun werk komt in gevaar.

We verheugen ons daarom ook zeer over de welkomstwoorden van de vertegenwoordigers van de landelijke en federale regeringen, die tot uitdrukking brengen dat de herdenking van nazimisdaden stevig verankerd is als onderdeel van de democratische samenleving in Duitsland op het niveau van de landelijke en federale regeringen.

Vandaag bedenken we dat de meerderheid van de gevangenen van het concentratiekamp Neuengamme het einde van de oorlog en de bevrijding die plaatsvond in Hamburg met de overgave van de stad zonder gevecht op 3 mei niet heeft meegemaakt. Degenen die nog in leven waren, waren van tevoren door de nazi-elites van de stad haastig weggevoerd. Tienduizenden waren eerder al omgekomen in de gevangenschap, duizenden anderen stierven in de laatste weken van de oorlog tijdens dodenmarsen of in dodenkampen door ondervoeding, ziekte en uitputting – of ze werden het slachtoffer van massamoorden. Nog op 3 mei vonden ongeveer 7.000 van hen de dood in de Baai van Lübeck. Hun lot staat vandaag centraal in onze herdenking.

Net als in voorgaande jaren zijn er ook vorig jaar weer veel overlevenden van het concentratiekamp Neuengamme overleden. Ik wil nu de namen voorlezen van degenen van wie we de afgelopen 12 maanden het overlijden hebben vernomen.

Stefania Bajer, Salomon Birenbaum, Cor Bos,

Cornelis Feenstra, Marian Hawling, Alexey Yefimenko,

Louis Malzieu, Karl Payuk, Anna Puchajda,

François H. M. Raveau, Anton Rudniev,

Eva Smolková-Keulemansová, Rola Sochachefski.

Ook dit jaar wordt onze gezamenlijke herdenking overschaduwed door de voortdurende aanvalsoorlog van Rusland tegen Oekraïne, die het internationaal recht schendt en

eindeloos lijden blijft brengen aan zoveel mensen. Met de vrijwilligers van de Vriendenkring van de gedenkplaats van het concentratiekamp Neuengamme, privé engagement en in samenwerking met een hulpnetwerk voor overlevenden van nazivervolging, blijven we de overlevenden van het concentratiekamp Neuengamme en hun nakomelingen uit Oekraïne steunen in deze moeilijke situatie. Verschillende familieleden van voormalige gevangenen uit Oekraïne zijn vandaag in ons midden en ik heet hen van harte welkom.

Sinds oktober 2023 zijn we weer getuige van nog een oorlog die een directe impact heeft op ons werk, omdat we veel contacten hebben met overlevenden en nabestaanden uit Israël zelf, evenals intensieve contacten met de Joodse gemeenschappen en nakomelingen van Joodse slachtoffers van vervolging. Sinds de mensonterende aanval van Hamas op Israël op 7 oktober, waarbij meer dan 1.100 slachtoffers vielen, zijn we getuige van een enorme toename van antisemitisme in Duitsland vanuit de meest uiteenlopende richtingen, waartegen wij ons fel verzetten. Maar ik maak me ook zorgen over de sprakeloosheid ten aanzien van een voortdurende oorlog in de Gazastrook, die duizenden Palestijnse slachtoffers heeft geëist en waarin nog steeds meer dan 120 Israëlische gijzelaars gevangen worden gehouden. Maar al te vaak stuit ik op een gebrek aan empathie in plaats van medeleven met alle onschuldige slachtoffers die het bloedbad van Hamas en de daaropvolgende oorlog in de Gazastrook hebben geëist en nog steeds eisen. Met bezorgdheid moeten we erkennen dat de AfD zich steeds meer ontwikkelt tot een platform voor extreemrechtse en historisch revisionistische standpunten. Gedenkplaatsen in Duitsland worden ook steeds vaker geconfronteerd met extreemrechtse uitspraken, acties en aanvallen die erop gericht zijn om de confrontatie met het nationaalsocialisme en de gevolgen daarvan als basis van ons democratische zelfbeeld in het heden te delegitimeren. We ervaren steeds meer haat en agitatie in de samenleving. We kijken met bezorgdheid uit naar de aanstaande verkiezingen, vooral de Europese verkiezingen en de landelijke verkiezingen in Saksen, Brandenburg en Thüringen.

Het is onze gezamenlijke taak om de sociale breuken die zijn ontstaan door de coronavirus-crisis en de wereldwijde crises, inclusief hun economische gevolgen, openlijk aan te pakken en de democratische krachten te bundelen om een open en diverse samenleving te beschermen en te versterken. En we moeten de mensen die ontevreden zijn met de omstandigheden in ons land manieren laten zien om onze samenleving op een

positieve manier te helpen vormen. Voorlichting over waar extreemrechtse ideeën in het verleden al toe hebben geleid blijft belangrijk, maar is naar mijn mening niet genoeg. We hebben ook positieve antwoorden nodig op de vraag in wat voor een wereld we eigenlijk willen leven en waarom onze democratie zo waardevol is. Herinneringscentra moeten zich ook meer in deze debatten mengen.

Aan het einde van mijn toespraak wil ik alle mensen bedanken die hebben meegewerkt. Naast de sprekers en de jongeren die met Dita Kraus in gesprek gaan, wil ik ook de muzikale bijdragen aan ons herdenkingsevenement door Jugend musiziert (jeugd musiceert) onder de leiding van Susanne von Salisch benadrukken. Nikolas Oberländer zal de kransceremonie muzikaal begeleiden op de klarinet. Een groot woord van dank gaat ook uit naar degenen die het programma vandaag, in de afgelopen dagen en in de komende dagen mogelijk hebben gemaakt, als vertegenwoordigers van hun allen wil ik Dr. Alexandre Froidevaux en Sophia Annweiler bedanken. U allen die hier vandaag aanwezig bent wil ik bedanken voor uw steun en voor het samen herdenken!

Aansluitend op deze herdenkingsplechtigheid gaan we samen naar de zogenaamde Arrestbunker op het terrein van het voormalige gevangenkamp om daar een herdenkingsceremonie te houden.

Ik wil nu graag het woord geven aan de voorzitter van het Hamburgse Parlement.

Translation/ Übersetzung: Martin Reiter

Carola Veit

Zeer geachte vertegenwoordigers van de Amicale International en van alle aanwezige verenigingen van ex-gevangenen en hun familieleden,

Geëerde leden van het Consulair Corps,

Zeer geachte mevrouw staatssecretaris en collega's van de Duitse Bondsdag,

Zeer geachte senator Dr. Carsten Brosda,

Zeer geachte professor von Wrochem,

Dames en heren,

"Wie naar getuigen luistert, wordt zelf getuige." Dit zei Holocaustoverlevende Elie Wiesel in zijn toespraak in Yad Vashem.

Daarom ben ik bijzonder blij dat u, beste Dita Kraus, vandaag bij ons bent en zo dadelijk het woord zult nemen.

Dames en heren,

Het is moeilijk om het eindeloze lijden in woorden te beschrijven dat meer dan 79 jaar geleden van deze plek uitging, van het concentratiekamp Neuengamme en de bijbehorende satellietkampen.

De volgende zin van u, beste Dita Kraus, raakte me diep. U zei: "Het is alsof ik altijd alleen maar kan praten over de randverschijnselen, maar nooit over de wond zelf." Misschien is dit precies wat de onuitsprekelijkheid van horror beschrijft.

De gevangenen in het concentratiekamp Neuengamme en de bijbehorende satellietkampen werden gedwongen om slavenarbeid te verrichten onder wrede en onmenselijke omstandigheden. Ze werden bijvoorbeeld gedwongen om pistolen te maken voor hun vijanden en kwelgeesten in de voormalige Waltherfabrieken, waar we vandaag bijeen zijn. Ik wil u eraan herinneren dat er nauwe banden bestonden tussen het concentratiekamp en de stedelijke samenleving. De gevangenen werkten op bijna alle gebieden, vooral in de wapenindustrie. In de hele stad moesten ze het "vuile werk" verrichten waar de nationaal-socialisten te goed voor waren: Bommen onschadelijk maken, puin ruimen, lichamen bergen. Zware fysieke arbeid, constant in levensgevaar, nauwelijks eten. Wie niet gehoorzaamde werd zwaar gestraft, vaak met de dood. Ondraaglijk voor de ziel, voor iedereen die deze hel overleefde. En, zoals vandaag de dag

goed is onderzocht, deden ze dat in het volle zicht van de Hamburgers, die zich nog lang vastklampten aan het veelgeprezen naoorlogse verhaal van "we wisten van niets".

Vandaag, 3 mei, is het 79 jaar geleden dat de concentratiekampen door de Britten werden bevrijd en de oorlog in Hamburg eindigde. We herdenken alle slachtoffers van de nationaalsocialisten – en grijpen deze dag aan om ook alle mensen wereldwijd te herdenken die vandaag de dag getroffen worden door crises, oorlogen of terreur.

Herinneringsplaatsen zoals deze zijn nodig voor dit belangrijke herdenkingswerk. Op deze manier is het mogelijk om een verbinding te creëren met het hier en nu op de plek van de verschrikkingen van toen: als een plek van herinnering en herdenking, als een plek van ontmoeting en – belangrijker dan ooit voor toekomstige generaties – als een plek om te leren.

Volgens een recent onderzoek sympathiseert bijna een op de vier mensen tussen de 14 en 29 jaar in Duitsland met rechtse populistten. Hoe heeft het zover kunnen komen? Internationale crises, stijgende inflatie in combinatie met stijgende huisvestingskosten zorgen ervoor dat deze jongeren migranten afwijzen – de onderzoekers zeggen dat het meer een angst voor hun eigen toekomst is. Maar hebben wij Duitsers niet eerder soortgelijke mechanismen ervaren en weten we waar fascisme naartoe leidt? Hebben decennia van verlichting en onderwijs in democratie dan zo weinig opgeleverd?

Nee, zo zit het niet helemaal. Ik herinner me de honderdduizenden mensen die de afgelopen maanden de straat op zijn gegaan om te protesteren tegen de plannen van extreem-rechts, waaronder veel jongeren. Dat is aan de ene kant bemoedigend. Maar aan de andere kant is het fascisme niet geëindigd met de Tweede Wereldoorlog. Antisemitisme, haat en haatzaaien zijn merkbaar toegenomen in alle sociale klassen. Helaas is bovendien het aantal rechts gemotiveerde gewelddaden toegenomen, ook hier bij ons in Hamburg.

Naar mijn mening is dit wat het herdenkingswerk en de inzet van getuigen uit de tijd van toen zo belangrijk maakt: mensen in onze huidige samenleving, niet alleen jongeren, maar mensen van alle leeftijden, inclusief vluchtelingen, hebben het nodig om de schrijnende, soms bijna ondraaglijke details over de wreedheden begaan door de nazi's te horen om te begrijpen en zelfs empathie op te brengen voor wat er is gedaan met de Joodse mensen in de Holocaust, de Shoa en met alle andere slachtoffers van het nationaal-socialisme. Ze moeten op een emotioneel niveau begrijpen wat er schuilgaat achter de abstracte termen die in geschiedenislessen worden gebruikt en empathie ontwikkelen. Begrijpen waar het

rechtse denken begint: met de overtuiging dat de ene persoon meer "waard" is dan de andere, ongeacht de eigenschappen die hem of haar worden toegeschreven. Alleen wie de oorzaken en correlaties begrijpt, is in staat om racistische ideeën als zodanig te ontmaskeren en aan de kaak te stellen. En wie onderscheid kan maken tussen serieuze bronnen en complotdenken, loopt niet per se het risico te vallen voor wat ik tussen aanhalingstekens "moderne propaganda" noem op TikTok of andere sociale mediakanalen.

"Haat is niet iets natuurlijk. Haat is iets wat je leert", zegt u, beste Dita Kraus. En verder: "Je moet opvoeden tegen haat. Als we daar vandaag mee beginnen en de volgende generatie daarmee doorgaat, is er hoop." U was zelf 13 jaar oud toen u en uw moeder door de nazi's werden opgesloten en uw hele pubertijd in kampen moesten doorbrengen.

Dank u dat u hier vandaag, op 94-jarige leeftijd, bent gekomen om de jongeren toe te spreken. Dank u dat u altijd de kracht hebt om ons door elkaar en wakker te schudden – en dat u vol moed en hoop bent. Want herinneren, zoals veel getuigen van toen het beschrijven, betekent ook de ondraaglijke pijn steeds opnieuw onder ogen zien en de wond openhouden.

Maar het aantal getuigen van toen wordt steeds minder. De bevrijding 79 jaar geleden brengt ook de plicht met zich mee om hun namen en verhalen te bewaren, om deze erfenis levend te houden en door te geven aan toekomstige generaties. Het Hamburgse parlement is zich bewust van deze verantwoordelijkheid en viert daarom elke Dodenherdenking waardig en zo openbaar mogelijk. Als voorzitter ligt de deelname van jongeren mij bijzonder na aan het hart. We organiseren evenementen speciaal voor scholieren, zoals de geënceneerde lezingen. Van het leggen van herdenkingstekens in vorm van struikelblokken tot interactieve digitale tentoonstellingen en nieuwe herdenkingsvormen zoals strips: voor de toekomst van het gedenken moeten nieuwe plekken worden gecreëerd die verbindingen leggen van toen naar nu. We moeten ons kritisch blijven afvragen wat er nodig is om deze plekken zichtbaar te maken. En hoe we deze plekken kunnen gebruiken om verbindingen te creëren met vluchtelingen die hier in de Hanzestad hun toevlucht zoeken om ontmoetingen en tolerantie mogelijk te maken.

Ik wil alle medewerkers van de Stichting Herdenkings- en Leercentra Hamburg en de Amicale Internationale KZ Neuengamme bedanken voor hun inzet en het belangrijke herdenkingswerk dat zij dagelijks verrichten. Ik wil alle overlevenden en nakomelingen

van slachtoffers van het nationaal-socialisme bedanken dat ze van over de hele wereld zijn gekomen, soms op hoge leeftijd, om hier met ons te herdenken.

Moge de dag van vandaag voor ons allemaal een herinnering zijn om onrecht in ons dagelijks leven te herkennen en burgerlijke moed te tonen. Om op te staan tegen rechts, tegen alle vormen van op mensengroepen gebaseerde misantropie. Bij de kassa van de supermarkt, in de bus of op kantoor. We kunnen er gewoon niet op vertrouwen dat de democratie alleen werkt. We moeten de democratie beleven om onze vreedzame en vrije samenleving te beschermen en daarmee de belangrijkste verworvenheid sinds het einde van de Tweede Wereldoorlog: de onschendbare menselijke waardigheid.

Daarom wil ik afsluiten met een oproep die me na aan het hart ligt: Gebruik je stemrecht bij elke gelegenheid. Ga alstublieft stemmen!

Translation/ Übersetzung: Bürgerschaftskanzlei

Anja Hajduk

Geachte mevrouw Fränkel, mevrouw Kraus, mevrouw Melmed en mevrouw Piotrowska,
Geachte familieleden en vertegenwoordigers van de Amicale Internationale,

Geachte Mevrouw de President,

Geachte professor von Wrochem,

Geachte dames en heren,

De concentratiekamp Neuengamme gedenkplaats documenteert de misdaden van de nationaalsocialistische tirannie. Alleen hier en in de talrijke buitenkampen werden ongeveer 100.000 mensen gedetineerd en meer dan 42.000 stierven, velen van hen werden vernietigd door gedwongen zwaarste arbeid voor de oorlogseconomie.

Deze misdaden verjaren niet. Ze worden niet aanvaardbaarder met de tijd.

Er is altijd weer kritiek op herdenkingsdagen zoals die van vandaag – en die komt van twee kanten: Van degenen, helaas maar al te talrijk, die er echt op uit zijn om een streep onder het verleden te zetten. Zij die niet meer willen weten van de verantwoordelijkheid van de Duitsers voor de monsterlijke breuk in de civilisatie in het midden van het Europa van de 20e eeuw.

Maar er is ook kritiek van mensen die deze herinnering juist levend willen houden en die denken dat een jaarlijkse herdenking een overmatige ritualisering en "verlichting" van de eigenlijke voortdurende taak is. Ik heb begrip voor dit standpunt, maar ik ben ervan overtuigd dat we ook herdenkingsdagen zoals vandaag nodig hebben voor een levendige herinneringscultuur. En dat op de plaatsen van de misdaden zelf. Het zijn juist de instituties van onze staat en wij, degenen onder ons die na de oorlog geboren zijn en die vandaag de dag deze staat ondersteunen en vormgeven, die geconfronteerd moeten worden met de geschiedenis van ons land. Jubilea verplichten ons, en dat is terecht.

De geschiedenis van de gedenkplaats voor het concentratiekamp Neuengamme is pijnlijk tekenend voor de lange weg naar een gepaste herinnering in de Bondsrepubliek Duitsland.

Jullie, de voormalige gevangenen en hun familieleden, hebben lang moeten vechten voor deze gedenkplaats. Maar ik zal jullie vertellen waar ik me minstens zo voor schaamde toen ik er vele jaren geleden als inwoner van Hamburg voor het eerst over hoorde: Hoe lang het acceptabel werd gevonden, niet alleen in de jonge Bondsrepubliek maar ook decennia

later, om het terrein van het voormalige concentratiekamp Neuengamme te "hergebruiken" voor de gevangenisgebouwen van een democratische rechtsstaat.

Waar anders dan hier kunnen we leren dat er geen schakelaar in de hoofden van de mensen zat die alleen maar op "democratische cultuur" gezet hoefde te worden.

Veeleer moest de herinneringscultuur in de Bondsrepubliek Duitsland decennialang bevochten worden, niet op de laatste plaats door jullie engagement als voormalige concentratiekampgevangenen en familieleden, maar ook door herinneringsinitiatieven en geschiedeniswerkplaatsen en aan de eettafel, in klaslokalen en seminarruimten, voordat ze verankerd kon worden in de breedte van de staatsinstellingen. Voordat de herinnering aan de Holocaust deel ging uitmaken van het democratische zelfbeeld van onze republiek.

Het is goed dat alle democratische partijen het hier vandaag over eens zijn. En het is goed dat de federale regering en de stad Hamburg dit nu opnieuw hebben benadrukt door de gedenkplaats Neuengamme in staat te stellen de gebouwen op te knappen en de permanente tentoonstelling opnieuw vorm te geven, zodat het herinneringswerk ook voor toekomstige generaties en een steeds diversere bevolking in Duitsland relevant en vruchtbaar kan blijven.

Want het herinneringswerk is weliswaar verbonden met de geschiedenis, maar het heeft ook ons heden en onze toekomst voor ogen. Het stelt ons in staat bruggen te slaan naar het heden en maakt ons verantwoordelijk voor de manier waarop we ons in onze tijd bewijzen.

Als democratische instellingen in Duitsland hebben we de opdracht om de grondwet na te leven – wiens 75e verjaardag we over drie weken vieren, op 23 mei. De menselijke waardigheid respecteren en beschermen. Het leven van mensen in waardigheid en vrijheid mogelijk maken.

Dit betekent ook dat we onze democratische instellingen zelf moeten beschermen. Dit is een inzicht dat kan worden verkregen door de Duitse geschiedenis te bestuderen. En wat betekent dit concreet? Bijvoorbeeld dat de brandmuur tegen rechtse autoritaire vijanden van de democratie koste wat het kost intact moet blijven. Daarvoor mogen conservatieven niet als rechtsradicalen worden belasterd en mogen rechtsradicalen niet als conservatieven worden gebagatelliseerd.

Democraten zijn geen vijanden van elkaar. De bescherming van onze democratie in Duitsland en Europa vereist brede maatschappelijke allianties en een duidelijk kompas.

Daarom is het goed dat er in Duitsland steeds meer niet-partijgebonden demonstraties en initiatieven zijn, bijvoorbeeld van commerciële bedrijven, tegen de rechtse autoritaire vijanden van de liberale democratie. Ik zou ook graag dezelfde burgerlijke mobilisatie zien in de strijd tegen het antisemitisme.

De oorlog in Gaza mag geen invloed hebben op de manier waarop Joden in Duitsland worden behandeld. De rechtsstaat en de democratie bewijzen hun waarde als het gaat om de effectieve bescherming van maatschappelijke minderheden.

En tot slot: De democratie in Europa wordt niet alleen van binnenuit bedreigd, maar ook van buitenaf.

Al meer dan twee jaar verdedigen de Oekraïners zich tegen een brute aanval op hun land en hun vrijheid. Daarmee verdedigen ze ook onze vrijheid en democratie, en ze verdienen onze steun zolang dat nodig is. Ik steun daarom uitdrukkelijk het duidelijke standpunt van de Concentratiekamp Gedenkplaats Neuengamme en de Amicale Internationale voor de Oekraïne, alsook voor initiatieven van maatschappelijke organisaties uit Rusland en Wit-Rusland.

Geachte mevrouw Fränkel, mevrouw Kraus, mevrouw Melmed en mevrouw Piotrowska,
Geachte familieleden,

Het is een eer om hier vandaag als vertegenwoordiger van de Bondsrepubliek Duitsland met u te mogen herdenken. En het is een voortdurende verplichting voor ons gemeenschappelijk heden en toekomst, in een vrij en democratisch Europa.

Translation/ Übersetzung: Martin Reiter

Dita Kraus

Dita Kraus overleefde als tiener de concentratiekampen Auschwitz en Bergen-Belsen en drie buitenkampen van het concentratiekamp Neuengamme. Vandaag zal ze in een gesprek met jongeren haar wensen voor een toekomstige waardige herinnering aan de geschiedenis van de concentratiekampen met ons delen. Dita Kraus werd geboren in 1929 en groeide op in Praag (toen nog Tsjecho-Slowakije) als enig kind van haar ouders Hans en Elisabeth Polach. Ze bracht er een zorgeloze jeugd door in haar sociaal-democratische Joodse familie.

Nadat het nationaal-socialistische Duitsland Tsjecho-Slowakije had geannexeerd, werden Dita Kraus en haar familie om racistische redenen vervolgd. Toen ze 13 jaar oud was, werd ze met haar ouders gedeporteerd naar het getto van Theresienstadt, waar ze ongeveer een jaar verbleef. In december 1943 werd het gezin vervolgens gedeporteerd naar het vernietigingskamp Auschwitz-Birkenau, waar Hans Polach stierf. Na vijf maanden werden Dita en haar moeder Elizabeth naar Duitsland gedeporteerd voor dwangarbeid in de Hamburgse vrouwenbuitenkampen Dessauer Ufer, Neugraben en Tiefstack van het concentratiekamp Neuengamme en, kort voor het einde van de oorlog, naar het concentratiekamp Bergen-Belsen. Daar werden ze op 15 april 1945 bevrijd door het Britse leger. Kort na de bevrijding overleed de moeder van Dita Kraus als gevolg van haar gevangenschap in de concentratiekampen.

Dita keerde alleen terug naar Praag. Daar vernam ze dat haar grootmoeder Katharina het getto van Theresienstadt had overleefd en ze trok eerst in bij haar tante Manya en daarna bij haar grootmoeder. In Praag ontmoette ze opnieuw de overlevende Otto Kraus, die ze al in Theresienstadt had ontmoet. Dita en Otto Kraus trouwden in 1947. Twee jaar later emigreerden ze met hun eerste zoon naar Israël en het gezin kreeg nog twee verdere kinderen. Tegenwoordig woont ze in de buurt van haar jongste zoon en zijn gezin; twee van haar kinderen en haar man zijn inmiddels overleden. Dita Kraus woont in Netanja (Israël) en pendelt regelmatig naar Praag.

Sinds het begin van de jaren 1990 is Dita Kraus actief als ooggetuige en ze heeft haar verhaal in het openbaar verteld. Ze is al lange tijd verbonden aan de Concentratiekamp Gedenkplaats Neuengamme, ze reist naar de herdenkingsbijeenkomsten en geeft als ooggetuige gesprekken. Ze publiceerde haar memoires "A Delayed Life (Een uitgesteld

leven)" in 2019 in het Engels en een jaar later in het Duits. Haar boek is inmiddels in verschillende andere talen gepubliceerd, waaronder in het Nederlands met de titel "Dita". De forumdiscussie met Dita Kraus maakt deel uit van het jongerenproject "Vertel- en Ontmoetingscafé" van de Gedenkplaats van het Concentratiekamp Neuengamme, dat wordt georganiseerd als deel van de herdenkingen rond de 79e jaardag van het einde van de oorlog en de bevrijding van de concentratiekampen, en waarin jongeren en overlevenden van de concentratiekampen elkaar ontmoeten. Deze jongeren hebben ook het gesprek van vandaag met Dita Kraus inhoudelijk voorbereid. Dita Kraus en de jongeren gaan een directe dialoog aan.

De focus zal liggen op vragen van herinnering en herdenking: Hoe ging het leven van Dita Kraus verder na de bevrijding? Welke kwesties houden haar 79 jaar na de bevrijding bezig? Hoe kijkt zij aan tegen de huidige Duitse herinneringscultuur rond het nationaal-socialisme en welke kansen en gevaren ziet zij voor de toekomst? Wat wenst Dita Kraus van ons? En wat zou ze aan ons willen doorgeven? We kijken uit naar het gesprek en bedanken Dita Kraus voor haar bereidheid om met ons in gesprek te gaan. Het gesprek wordt op video opgenomen en zal in de komende weken beschikbaar zijn op de website van de Neuengamme concentratiekamp gedenkplaats. De video zal ondertiteld worden in het Engels, Frans, Nederlands, Pools, Oekraïens en Duits.

Translation/ Übersetzung: Martin Reiter

Jan van den Hoorn

Geachte aanwezigen,

Mijn naam is Jan van den Hoorn en ik ben evenals mijn voorgeslacht afkomstig uit Putten. Van moederskant zijn er in totaal vijf neven slachtoffer van de razzia van 1 en 2 oktober 1944 in Putten geworden, van wie vier uit één gezin. Deze vier hadden zich verstopt in een sloot en dachten dat de razzia voorbij was. Ze kwamen daarom uit hun schuilplaats tevoorschijn. Later op de dag werden ze alsnog door de Duitsers opgepakt.

Putten had aan het eind van de oorlog zo'n negen- à tienduizend inwoners. Het dorp bestaat uit een betrekkelijk kleine kern met daaromheen veel buurtschappen. Men was destijds vooral werkzaam in de agrarische sector. Honger kende men dus niet.

Op vrijdag 29 september 1944 krijgt de Puttense verzetsgroep de opdracht om op een Duitse personenauto te schieten. Vanwege de slechte voorbereiding mislukt deze actie.

Een dag later is men beter voorbereid. De plaats is opnieuw de Nijkerkerstraat, maar nu meer richting Nijkerk met verschillende uitwijkmogelijkheden, mocht er iets misgaan. Men beschikt nu ook over een kleine vrachtauto met daarop een bren. De lampen van deze auto dienen de chauffeur van de passerende Duitse wagen te verblinden, waarop de brenschutter meteen moet schieten. Er komt inderdaad spoedig vanuit Nijkerk een Duitse personenauto aangereden. De bren weigert echter in eerste instantie. Wel komt de Duitse auto met een schok tot stilstand. In de paniek die ontstaat, verlaten de verzetsmannen hun posten en blijkt hun leider onvindbaar. De Duitsers schieten terug vanuit hun auto. Een van de verzetsmensen is zwaargewond. Bij de Duitse wagen vinden leden van de verzetsgroep een gewonde officier. Samen met de gewonde verzetsman wordt hij afgevoerd naar de plaats van samenkomst van de verzetsgroep. Later zal hij vrijgelaten worden. De verzetsman overlijdt echter, nog maar twintig jaar oud. Een andere officier die eveneens gewond is geraakt, weet een boerderij in de buurt te bereiken. Op 2 oktober overlijdt hij in een ziekenhuis. De andere twee inzittenden van de auto weten te ontkomen.

Al vanaf zes uur op zondagmorgen worden boeren, die willen gaan melken bij elkaar gedreven bij de plaats van de aanslag. Vanaf acht uur wordt er door de vijand een grote ring om het dorp gelegd, zodat het moeilijk wordt om Putten binnen te komen of te verlaten.

De inwoners wordt gesommeerd hun persoonsbewijs te laten zien op het Kerkplein in het centrum van het dorp. De Duitsers gaan daartoe de huizen langs vergezeld van Puttense politieagenten. Na het laten zien van het persoonsbewijs zou men weer naar huis kunnen – althans zo dacht men. Je had immers niets illegaals gedaan.

Bij mijn opa die boer was, had men een schuilplaats gemaakt in de hooiberg. Op die bewuste zondag heeft mijn vader zich daarin samen met anderen verstopt en is zo de dans ontsprongen. Een buurjongen had de Duitsers die dag al een paar keer ontmoet. Ze hadden hem niets gedaan. Daarom wilde hij zich niet verstoppen. De volgende keer dat ze hem zagen, namen de soldaten hem mee. Hij keerde weliswaar terug uit Duitsland, maar met een oorlogstrauma.

Na het laten zien van het persoonsbewijs mogen de mensen echter niet naar huis. De vrouwen en kinderen worden opgesloten in de Hervormde Kerk en de mannen vooral in de school op het Kerkplein. 's Avonds tegen 21.00 uur worden de vrouwen en kinderen vrijgelaten met de opdracht om de volgende morgen met eten voor de mannen terug te komen. De meeste mannen worden vanuit de school overgeplaatst naar de kerk. Mannen ouder dan vijftig en jongens onder de achttien mogen naar huis gaan.

Diezelfde zondag vielen er zeven slachtoffers onder wie een jonge vrouw.

De volgende dag, maandag 2 oktober, verlaten de mannen de kerk en gaat men lopend richting station. Daar worden ze niet zachtzinnig in goederentreinen ingeladen. In totaal ging het om 659 mannen. Het betrof niet alleen inwoners van Putten, maar ook evacués en toevallige passanten. Het voorlopige doel van de reis is Kamp Amersfoort. Hier heeft men het naar omstandigheden nog redelijk goed. Van de gevangenen liet men er om allerlei redenen 58 vrij.

Op 2 oktober staken de Duitsers in Putten ook 110 huizen in brand als onderdeel van de vergeldingsmaatregelen.

Woensdag 11 oktober verlaat men Kamp Amersfoort en gaat het per spoor naar Neuengamme. Pas op zaterdag 14 oktober komt men hier aan. Onderweg weten dertien mannen uit de langzaam rijdende trein te springen. Zij hebben het allen overleefd. Anderen durven de sprong niet te wagen uit angst voor eventuele vergeldingsmaatregelen tegen de achterblijvenden.

In het Concentratiekamp Neuengamme krijgen de gevangenen de nummers met 56- en 57.000. Vanuit dit hoofdkamp komen velen in buitenkampen terecht onder andere in

Ladelund bij de Deense grens. Dit kamp bestond van november tot half december 1944. Hier moet men de zogenaamde tankvallen graven bedoeld om geallieerde tanks in te laten rijden. Zover is het echter nooit gekomen. Van de Puttenaren sterven er vanwege de erbarmelijke omstandigheden in deze korte periode zo'n 110 mannen. Men kreeg namelijk nauwelijks te eten, medische zorg ontbrak en men sliep hier veelal op de grond op wat nat en rottend stro. Door de plaatselijke predikant worden de overledenen op het kerkhof bij de kerk in negen massagraven ter aarde besteld. Pastor Johannes Meyer vermeldde hun namen in het kerkelijk register van Ladelund.

Van de 588 personen die in Neuengamme waren aangekomen, keerden er na de bevrijding slechts 48 terug. Van hen overleden er nog 5 kort na terugkeer. De laatste teruggekeerde, Jannes Priem, stierf in 2013. Alle teruggekeerden hadden een oorlogstrauma.

Onder de slachtoffers bevond zich ook een van de aanslagplegers. Hij overleed in Sandbostel op 25 april 1945, vier dagen voor de bevrijding van het kamp.

Al spoedig na de oorlog nam Pastor Meyer contact op met de nabestaanden en liet hij hun weten, dat er goed voor de graven werd gezorgd.

In 1950 bezocht een delegatie van zo'n 130 personen vanuit Putten Ladelund. Slapen op Duits grondgebied kon men nog niet; daarom overnachtte men in Denemarken. Het jaar daarop bracht Pastor Meyer een tegenbezoek aan Putten. Zeven jaar na de razzia preekte hij in het Duits in de kerk, van waaruit de mannen waren weggevoerd. Sinds die tijd zijn er individuele contacten ontstaan tussen Putten en Ladelund. In 1976 resulteerde dit in de oprichting van het Brugcomité Putten – Ladelund. Zes jaar later werd het omgezet in de Stichting Oktober 44.

De opvolger van Pastor Meyer, Pastor Harald Richter, heeft zich erg ingespannen om de contacten uit te breiden. Bij zijn afscheid in 1992 werd hij daarom benoemd tot Ridder in de Orde van Oranje-Nassau en in 2015 ontving hij de erespeld van de gemeente Putten. In 2018 overleed hij op 90-jarige leeftijd en mocht ik als voorzitter van de Stichting Oktober 44 tijdens de rouwdienst een Schriftlezing verzorgen en een gebed uitspreken. Inwoners van Putten hebben hem ten grave gedragen.

Vanaf de jaren tachtig zijn er ook contacten met andere voormalige concentratiekampen. Tijdens de jaarlijkse herdenking op 2 oktober worden er kransen gelegd namens onder andere Aurich-Engerhufe, Ladelund, Neuengamme en Wedel.

Toen Koningin Beatrix in 1994 de razziaherdenking bijwoonde en aan de burgemeester vroeg, hoe het toch mogelijk was dat er zulke contacten met Duitsers juist in Putten ontstaan waren, antwoordde hij: "Het geloof, Majesteit".